

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-4-62-1>
УДК 338.1:334

Єліссєва Л.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

ГЛОБАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

У статті розглянуто ключові глобальні детермінанти, що на сучасному етапі визначають зміни глобального простору та впливають на соціальний капітал як чинник економічного розвитку. Проаналізовано вплив збільшення чисельності населення та підвищення рівня мобільності, у тому числі урбанізацію та «втечу» людського капіталу, на закритий, відкритий та інституційний соціальний капітал. Досліджено трансформацію ролі сім'ї як джерела закритого соціального капіталу. Виявлено напрям впливу зниження рівня народжуваності, зростання тривалості життя та старіння нації на індивідуальний та колективний соціальний капітал. Конкретизовано соціально-економічні проблеми, пов'язані з переходом до економічної моделі «повного світу». Визначено необхідний напрям змін соціальних норм, цінностей, формату соціальних мереж в умовах «повного світу».

Ключові слова: соціальний капітал, глобальна економіка, глобальні детермінанти економічного розвитку, мобільність, економічна модель «повного світу».

В статье рассмотрены ключевые глобальные детерминанты, которые на современном этапе определяют изменения глобального пространства и влияют на социальный капитал как фактор экономического развития. Проанализировано влияние увеличения численности населения и уровня мобильности, в том числе урбанизации и «бегства» человеческого капитала, на закрытый, открытый и институциональный социальный капитал. Доказана трансформация роли семьи как источника закрытого социального капитала. Исследовано влияние снижения уровня рождаемости, роста продолжительности жизни и старения нации на индивидуальный и коллективный социальный капитал. Конкретизированы социально-экономические проблемы, связанные с переходом к экономической модели «полного мира». Определены направления необходимых изменений социальных норм, ценностей, формата социальных сетей в условиях «полного мира».

Ключевые слова: социальный капитал, глобальная экономика, глобальные детерминанты экономического развития, мобильность, экономическая модель «полного мира».

Yeliseieva Liudmyla. GLOBAL DETERMINANTS OF TRANSFORMATION OF SOCIAL CAPITAL

The article discusses the global determinants that determine the changes in the global space and affect social capital as a factor of economic development. This theme of the article is actual, because since at the present stage of socio-economic development the importance of resources that can ensure further economic growth and social welfare increases. Such a resource may be social capital, which has significant potential and is capable of recovery. During conducting this research, a functional approach was adopted that involves identifying the causal relationships between the development of global determinants and the nature of changes in social capital. In the article the consequences of increasing the population and increasing the level of mobility, including urbanization and «escape» of human capital, into bonding, bridging and linking social capital are analyzed. The transformation of the role of the family as a source of closed social capital has been researched. The direc-

tion of influence of reducing the birth rate, increasing the life expectancy and aging of the nation into individual and collective social capital are revealed. The socio-economic problems which connected with the transition to the «complete world» economic model are specified. The necessary direction of changes in social norms, values, format of social networks in the conditions of «complete world» have been studied. The originality of such a study is that the influence of the external environment on the formation of the bonding and the bridging social capital is analyzed. It is investigated how the change of global determinants determines the transformation of the social capital of different communities. It also creates the preconditions for the development of other communities (religious, ethnic, professional diasporas) and their social capital.

Key words: *social capital, global economy, global determinants of economic development, mobility, economic model of «complete world».*

Постановка проблеми. На початку ХХІ ст. глобальне соціально-економічне, суспільно-політичне та інституційне середовище зазнали фундаментальної трансформації. На думку М. Наїма, виконавчого директора Світового банку та экс-міністра Міністерства торгівлі й індустрії Венесуели, нині глобальна економіка перебуває під впливом трьох революцій – збільшення, мобільності та ментальності [1, с. 102]. У зв'язку з цим нині є актуальним дослідити основні глобальні детермінанти, що змінюють зовнішні умови для розвитку національної економіки, та виявити характер їх впливу на соціальний капітал як один із ключових чинників сучасного економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти змін глобального простору досліджувало чимало зарубіжних і вітчизняних науковців, таких як А. Банерджі, В. Гесць, А. Дітон, М. Кастельс, Е. Лібанова, Г. Макстон, М. Наїм, Дж. Стігліц, Д. Франклін, Ю. Харарі та ін. Проте в їхніх роботах, як правило, не аналізується вплив глобальних чинників на формування соціального капіталу. Водночас у роботах українських науковців (К. Немашкало, Т. Меркулової, Т. Шаповалової та ін.) систематизуються чинники впливу на соціальний капітал, проте майже не приділено уваги вивченню впливу глобального середовища на тренди розвитку закритого, відкритого та інституційного соціального капіталу.

Постановка завдання. Ми ставили за мету проаналізувати ключові глобальні детермінанти, що на сучасному етапі визначають зміни глобального простору, та їх вплив на соціальний капітал як чинник економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі глобальний простір трансформується під впливом революцій збільшення, мобільності та ментальності. Революція збільшення характеризується збільшенням кількості країн, чисельності населення, підвищенням стандартів життя, показників письменності, обсягів виробництва тощо. Революція мобільності зумовила рух людей, товарів, грошей, ідей, цінностей в небачених досі обсягах, а революція ментальності відображає основні зміни в менталітеті, очікуваннях і прагненнях, які супроводжують ці зсуви [1, с. 102–103]. Ми ж вважаємо, що революція ментальності, яку переважно пов'язуємо з динамічними змінами соціального капіталу, є наслідком двох попередніх революцій.

На розвиток соціального капіталу суттєвий вплив має демографічний профіль світу та окремих країн. Приблизно в 1800 р. населення Землі досягло позначки в мільярд жителів. Для цього знадобилося майже 250 тисяч років. У 1927 р. чисельність населення світу становила 2 млрд, а через 33 роки – 3 млрд осіб. За офіційними даними ООН, його зростання з 6 до 7 мільярдів відбулося лише за десятиліття, і 31 жовтня 2011 р. відбулося народження семимільярдного жителя Землі [2]. Це приклад мегазмін, які відбуваються у значних масштабах і з великою швидкістю. Чисельність населення зростає швидше, ніж будь-коли раніше. Станом на кінець серпня 2018 р. населення світу становило 7,63 млрд людей, і цей показник продовжує зростати. Загалом за оцінками ООН щорічний приріст населення становить близько 80 млн осіб. І хоча кожні п'ять років з 1970-х років темпи зростання

населення сповільнюються, проте економісти ООН переконані, що в 2030 р. чисельність населення перевищить 8, у 2040 р. – 9, у 2055 р. – 9,5 млрд. осіб [2].

Таблиця 1
**Чисельність населення світу та регіонів
у 2017, 2030, 2050, 2100 рр.**

Регіон	Населення, млн			
	2017	2030	2050	2100
Світ	7 550	8 551	9 772	11 184
Африка	1 256	1 704	2 528	4 468
Азія	4 504	4 947	5 257	4 780
Європа	742	739	716	653
Латинська Америка та Кариби	646	718	780	712
Північна Америка	361	395	435	499
Океанія	41	48	57	72

Джерело: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2017). World Population Prospects: The 2017 Revision. New York: United Nations.

За таких умов люди змінюватимуть соціальні норми та конфігурації соціальних мереж для співіснування в заселеному та «багатошвидкісному» світі.

Водночас відмінність у темпах росту населення в різних країнах зумовить різну щільність проживання людей. Науковці припускають, що Азія залишиться найбільш густозаселеною, де мешкатиме більше половини усього населення світу. Можна припустити, що в майбутньому жителі Європи та Америки будуть більше знайомитися з ментальними конструкціями Азії та частково змінювати свої моделі соціально-економічної взаємодії під їх впливом. Крім того, упродовж наступних десятиліть найбільший приріст населення очікується в Африці: з 2,2 млрд осіб світового приросту приблизно 1,3 млрд осіб припаде саме на цей регіон. За даними ООН, упродовж 2017–2100 рр. чисельність населення багатьох африканських країн зросте щонайменше в п'ять разів [2]. Збільшення концентрації населення в бідних країнах також може суттєво вплинути на формат соціально-економічної взаємодії

у світі та загострити проблеми глобального перерозподілу.

Зростання чисельності населення завжди викликало чимало застережень з боку економістів. Витоки концепції демографічної загрози часто пов'язують з науковими ідеями Т. Мальгуса. Проте його теорію можна розглянути в ширшому контексті, а не лише з погляду продовольчої безпеки. Наприклад, зростання чисельності населення може спровокувати спалах проявів антисоціального капіталу (зокрема соціально-економічних чи суспільно-політичних конфліктів), бо зменшується питома вага ресурсів щодо зростаючої частки населення. Проте це не завжди підтверджується на практиці. Крайньою формою такого конфлікту є війна. За півстоліття до 2010 р. населення збільшилося з 3 до 7 млрд людей (і різко збільшилася кількість суверенних держав), проте загальна кількість військових конфліктів скоротилася. Число смертей у процесі військових дій на кожні 100 тисяч осіб у рік зменшилося з 20 в 1940-х до 0,7 наприкінці 2000-х років [3].

Не менш важливе значення для формування закритого й відкритого соціального капіталу має демографічний перехід до тривалішого життя людей і формату родин із меншою кількістю дітей. На сучасному етапі глобальна очікувана тривалість життя уже перевищила позначку 70-річного віку, і прогнозується, що в 2050 р. вона досягне 77 років [2]. Унаслідок цього продовжиться старіння населення. Особи старшого віку, як правило, мають нижчий рівень довіри до незнайомих та менше схильні до створення відкритих соціальних мереж. Це підтверджується даними World Value Survey [4]. У більшості країнах люди літнього віку належать до груп високого ризику соціальної ізоляції. Цьому також сприяє вкорінення в суспільстві соціальних стереотипів щодо сприйняття осіб такого віку як інертних, консервативних та «економічно непродуктивних елементів» [5, с. 340–355]. Водночас, за прогнозами ООН, чисельність осіб віком понад 65 років зросте більш ніж удвічі: від менш ніж 8% від загальної чисельності жите-

лів планети в 2010 р. до майже 16% у 2050 р. Упродовж 2010–2050 рр. медіанний вік також підвищиться та становитиме 38 років [6, с. 13–14] – безпрецедентний показник, як і швидкість його досягнення. Відповідно до висновків Міжнародної організації праці (МОП), унаслідок цього вимушеним кроком є перегляд балансу між пенсійним і трудовим життям людини в межах концепції життєвого циклу, відмова від принципів обов'язкового виходу на пенсію та обмеження віку під час пошуку фірмами найманих працівників. Це може мати суттєвий вплив на розвиток індивідуального соціального капіталу людей літнього віку, а також колективного закритого соціального капіталу, коли літні люди будуть менше часу приділяти догляду за своїми онуками, будуть включені до ширших соціальних мереж та менше залежатимуть від матеріальної підтримки своїх дітей тощо. Проте для цього у більшості країн ще не створено надійних фінансових інструментів та не змінено інституційну базу. Натомість нині для більшості людей літнього віку ідея про те, що діти дбатимуть про них у старості та в часи скрути, є природним станом речей. Наприклад, у 2008 р. в Китаї більше половини літніх людей жили зі своїми нащадками, й ця частка зростає до 70% для тих, хто має семеро чи восьмеро дітей [7, с. 140].

Значний вплив на розвиток різних форм соціального капіталу має зниження темпів народжуваності. Ще в 1970 р. середньостатистична кількість дітей на одну жінку в країнах ЄС зменшилася до 2,1, а в XXI ст. – 1,3. Цьому сприяли зміни у сферах освіти, охорони здоров'я, контрацепції, гендерної рівності тощо. Це насамперед впливає на сім'ї як джерело вузького закритого соціального капіталу. На думку чиказького економіста, лауреата Нобелівської премії Г. Беккера, такі зміни мають позитивний вплив на розвиток останнього. Він стверджував, що великі сім'ї зазвичай є біднішими й частіше стикаються з так званим «компромісом якості та кількості»: у кожную наступну дитину інвестуватимуть менше, тому що батькам важче знайти ресурси й час, щоб прогудувати, виховати

багатьох дітей [8]. У такий спосіб у менших родинях батьки мають більше можливостей для створення потужного закритого соціального капіталу та залучення дитини до різних мереж за інтересами.

Проте на практиці проявилися й негативні результати зменшення кількості дітей у сім'ях. Прикладом є негативні соціальні ефекти від політики однієї дитини, запровадженої в Китаї наприкінці 1970-х років. Серед іншого така стратегія привела до більшого егоїзму, зростання кількості розлучень та до менш згуртованого суспільства. Цілому поколінню, відомому як «маленькі імператори» чи «маленькі імператриці», яким приділяли багато уваги через те, що вони були єдиними дітьми, зараз важко формувати тривалі стосунки та кооперуватися в досягненні ділових цілей [9, с. 229].

Проте рішення щодо кількості народжених дітей найчастіше має економічне підґрунтя. Для багатьох батьків діти – це їх економічні перспективи: страховий поліс, депозитний продукт і певною мірою лотерейний білет. У своїй книзі «Економіка бідності» відомі економісти Массачусетського технологічного інституту та Національного бюро економічних досліджень США А. Банерджі та Е. Дуфло наводять приклад індонезійця, який мав дев'ятеро дітей і був переконаний, що принаймні двоє з них піклуватимуться про нього в літньому віці. Водночас можемо відзначити і зворотний зв'язок: потужний вузький соціальний капітал може впливати на рівень народжуваності. Це пов'язано з тим, що в багатьох країнах народження дітей – частина соціальної та релігійної норми, й відхилення від неї передбачає покарання (утиски, висміювання, релігійні санкції), тому думка громади щодо прийнятної поведінки є досить важливою [7, с. 138–139].

Значним глобальним трендом, що має суттєвий вплив на розвиток соціального капіталу, стало посилення міграційних процесів. Вважається, що міграція є структурним елементом сучасного суспільства, розвинутої економіки, світу вільної конкуренції і громадянських свобод [10, с. 15]. Проте, як

правило, такі процеси руйнують закритий і по-різному впливають на відкритий соціальний капітал. У пошуках кращих умов праці люди мігрують до інших країн. Унаслідок цього, як правило, відбувається деформація індивідуального та колективного закритого соціального капіталу. Міграції часто руйнують сім'ї, підривають професійні спільноти, знижують довіру до державних інститутів тощо. Водночас міграції можуть розглядатися як пошук можливості збільшити власний капітал, у тому числі й індивідуальний соціальний капітал. Міграція означає також обмін ідеями (науковими, політичними, релігійними), робить можливим пізнання нового бачення світу та відкриття нових горизонтів, створює нові численні можливості працевлаштування. Так, історично економіка, культура Сполучених Штатів, Північної Америки, Канади, Нової Зеландії і Південно-Африканської Республіки, Аргентини чи Чилі була збудована руками іммігрантів, які шукали кращого життя [10].

Нині все більше людей переміщується світом, тому їх важче контролювати. Це також створює передумови для розвитку інших спільнот (релігійних, етнічних, професійних діаспор) та їх соціального капіталу. Станом на початок 2016 р. згідно з даними ООН у світі було 214 млн мігрантів, і ця цифра за останні двадцять років збільшилася на 37%. Кількість мігрантів у Європі за цей час зросла на 41%, у Північній Америці – на 80%. За словами М. Наїма, «ми переживаємо революцію мобільності, коли переміщується більша кількість людей, ніж у будь-який інший період світової історії» [1, с. 108]. У своїй книзі «Занепад влади» він розглянув вплив пришвидшення глобальної мобільності на розвиток профспілкового руху в США. М. Наїм зазначає, що в 2005 р. півдужини профспілок вийшли зі складу AFL-CIO, створивши федерацію-конкурента під назвою Change to Win («Зміна заради перемоги»). До цих профспілок належали Service Employees International Union та профспілка виробників одягу UniteHere. Для обох була характерна значна частка низькооплачуваних робітни-

ків з числа іммігрантів, чий інтерес та пріоритети відрізнялися від старих виробничих профспілок. Вплив цього розколу позначився і на національній політиці. Такі профспілки зіграли вирішальну роль у президентській кампанії Обами [1, с. 109].

Соціальний капітал змінюється і під впливом іншого аспекту революції мобільності – урбанізації. Цей процес був і раніше стрімким, але зараз ще більше пришвидшився. Усе більша кількість людей переїздить із сіл до міст. У 2007 р. уперше в історії кількість міст-тян перевищила кількість жителів сіл. Національна рада розвідки США підрахувала, що «до світового міського населення щороку додаються 65 млн осіб, це еквівалентно появі семи міст завбільшки з Чикаго або п'яти Лондонам». Внутрішня міграція – особливо перетікання населення з сільської місцевості до міст – є особливо руйнівною для соціального капіталу сільських спільнот.

На структуру соціального капіталу впливає й інша форма мобільності – «втеча мізків». Країни, які розвиваються, втрачають своїх освічених і кваліфікованих працівників на користь багатших країн. Проте, повертаючись, вони імпортують культуру, підходи й технології, набуті в інших державах. Запозичена динамічна культура поведінки часто неминуче вступає в суперечність з моделями поведінки та способами ведення бізнесу, властивими для цих країн.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна констатувати, що одними із важливих глобальних трендів є зростання чисельності та мобільності населення. Використовуючи термінологію Е. Вайцзеккера і А. Війкмана, президентів Римського клубу та авторів ювілейної доповіді 2017 р., сучасне покоління почало жити в умовах «повного світу», де вже немає надлишку ресурсів та неосвоєних земель. Це вимагає зміни соціальних, економічних, політичних інститутів, які виникли за зовсім інших умов і не відповідають новим вимогам часу. Тому якщо й надалі керуватися попередніми звичками, соціальними нормами та відмовлятися від соціаль-

ного згуртування, то може виникнути колапс. Натомість варто моніторити напрям впливу таких глобальних факторів на закритий, відкритий та інституційний соціальний капітал

та в умовах «повного світу» ефективно використати останній для забезпечення суспільного добробуту та економічного процвітання національної економіки.

Список використаних джерел:

1. Наїм М. Занепад влади. К.: Форс Україна, 2017. 448 с.
2. World Population Prospects: The 2017 Revision / United Nations, Department of Economic and Social Affairs. URL: https://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/WPP2017_KeyFindings.pdf (Last accessed: 12.12.2018).
3. Харарі Ю. 21 урок для 21 століття. К.: Форс Україна, 2018. 416 с.
4. Results of WVS WAVE 6/World Values Survey. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp> (Last accessed: 12.12.2018).
5. Россет Э. Процесс старения населения. М.: Статистика, 1968. 512 с.
6. Франклин Д., Эндрюс Дж. Мир в 2050 году. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2012. 368 с.
7. Банерджи А., Дуфло Е. Економіка бідності. Як звільнити світ від злиднів. К.: Наш формат, 2018. 312 с.
8. Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории. М.: ГУ ВШЭ, 2003. 672 с.
9. Макстон Г., Рандерс Й. У пошуку добробуту. Керування економічним розвитком для зменшення безробіття, нерівності та змін клімату. Київ: Пабулум, 2017. 320 с.
10. Міграція – виклик XXI століття / За ред. М. Земби. Люблін: Люблінський католицький університет, 2008. 156 с.